

Avot de-Rabbi Nathan hoofdstuk14

Voortzetting tekst Avot de-Rabbi Nathan 29a

Rabban Jochanan ben Zakkai ontving (de traditie) van Hillel en Sjammai. Tachtig leerlingen had Hillel de Oude. Dertig van hen waren het waardig dat de Sjechina op hen zou rusten zoals op Mosjè onze leermeester, maar hun generatie was dat niet waardig. Dertig van hen waren het waardig om een schrikkeljaar te berekenen en twintig waren middelmatig. De grootste van allen was Jonathan ben Oezi'él (Uziël), de kleinste van allen was Rabban Jochanan ben Zakkai. Men zegt over hem, over Rabban Jochanan ben Zakkai, dat hij de Schrift, misjna, gemara, halachot, aggadot, tosafot (toevoegingen), de subtiële details van Tora(-exegese), de subtiële details van de Schrijvers en alle hermeneutische regels van de Wijzen niet ongemoeid liet.¹ Geen enkel woord van de Tora liet hij ongemoeid om die te bestuderen, om te vervullen wat gezegd is: *'Om hen die mij lief hebben iets van wat is² te doen erven, hun schatkamers zal ik vullen'* (Spr. 8:21).

Uitleg:

Hillel

Hillel de Oude zou tachtig leerlingen hebben gehad. Volgens de overlevering in Avot de-Rabbi Nathan *noesach* b waren dit tachtig paren van leerlingen, dus in totaal honderdenzestig leerlingen. Dertig paren daarvan waren in principe waardig dat de Sjechina (de geest van profetie) op hen rustte. Dertig paren waren waardig dat voor hen de zon zou blijven stilstaan, zoals voor Jehosjoea ben Noen. Van hem is verteld: *'En hij sprak voor de ogen van Israël: Zon, sta stil te Gibeon, en jij maan in het dal van Ajalon. En de zon stond stil en de maan bleef staan etc.'* (Joz. 10:12-23).

Volgens een weergave van deze traditie in Sefer Ha-Koezari van Jehoeda Ha-Levi zou Hillel in werkelijkheid duizenden leerlingen hebben onderwezen. De tachtig leerlingen die hier in de midrasj worden genoemd, vormden daaruit slecht een uitgelezen groepje.

Niet alleen van dertig leerlingen van Hillel is gezegd dat zij het waardig waren dat de Sjechina op hen rustte, maar ook van Hillel zelf. Uit parallelteksten weten we dat met deze mededeling - dat de Sjechina op iemand rust - de gave van de 'heilige geest' en van profetie is bedoeld. Dit verhaal is in de Talmoed verteld ten aanzien van Hillel de Oude:

¹ Met 'misjna' is hier in de eerste plaats verwezen naar de mondelinge traditie als zodanig; in tweede instantie mogelijk ook naar verzamelde halacha uit de Tannaïtische periode.

'Halachot' verwijst waarschijnlijk naar halachische midrasj. 'Tosafot' verwijst naar halachische regels die niet in de oude tannaïtische misjna-verzamelingen zijn opgenomen. In werkelijkheid bestond de Misjna (het geschrift zoals wij dat kennen) natuurlijk nog niet in de tijd van Rabban Jochanan ben Zakkai.

Volgens (een latere) versie in de Babylonische Talmoed van deze overlevering beheerste Rabbi Jochanan ben Zakkai bovendien: logische redeneringen van licht naar zwaar (*kal we-chomèr*), het vermogen tot berekening van de kalender, en gematria (mystieke getalsleer); bovendien verstond hij de taal van de engelen, de geesten en de bomen, dierenparabels, mystiek van de troonwagen en de details van de discussies tussen Abaje en Rabba. Zie Babylonische Talmoed Soekka 28a en Bava Batra 134a.

² D.w.z. iets wat werkelijk is, van waarde en wat en er toe doet.

»Onze rabbijnen vertelden: 'Het gebeurde dat de Ouden bijeen waren gekomen in de opperkamer van Goerja (Gadja) in Jericho en een stem (*Bat kol*)³ uit de Hemel werd door hen gehoord (die zei): 'Er is hier één iemand aanwezig die waardig is dat Sjechina (de Heilige Geest) op hem rust zoals op Mosjè, onze meester, maar zijn generatie is daartoe niet waardig!' De Wijzen richtten daarbij hun ogen op Hillel. En toen hij stierf, spraken zij over hem: 'Wee deze vrome, wee deze bescheiden mens, leerling van Ezra!'⁴

Een andere keer waren zij geschaard rond de maaltijd te Javne. Opnieuw werd door hen een stem (*bat kol*) uit de hemel gehoord (die zei:) 'Er is hier iemand aanwezig die waardig is dat de Sjechina op hem rust, maar zijn generatie is daartoe niet waardig!' De Wijzen richten hun ogen daarbij op Sjmoel, de kleine. Toen deze stierf, spraken zij over hem: 'Wee deze vrome, wee deze bescheiden mens, leerling van Hillel. Hij sprak ook in het uur van zijn sterven: "Sjim'on en Jisja'el zullen ten prooi vallen aan het zwaard en zijn vrienden zullen worden geëxecuteerd. De rest van het volk zal ten prooi vallen aan plundering en vele rampen zullen over de wereld komen.'"«⁵⁶

Jonathan ben Uzziël

Veertig jaren na de komst van de Tweede Tempel hield profetie op te bestaan. Omdat de Sjechina rustte op Sjmoel Katan, was hij in staat de toekomst te voorspellen. Toch verkreeg hij niet dezelfde profetische gave als Mosjè en was hij geen echte profeet, omdat zijn generatie de terugkeer van de profetie, zoals dat voor messiaanse tijden is beschreven, niet waardig was. Als de kleinste onder deze leerlingen van Hillel - Rabban Jochanan ben Zakkai - al zo groot en belangrijk was, hoe geweldig was dan Jonathan ben Oezi'el niet! Hij wordt in verband met de gave van profetie boven alle andere leerlingen gesteld. Aan Jonathan ben Oezi'el wordt immers de Targoem (de verklarende vertaling in het Aramees) bij de profeten toegeschreven! Niemand stond in zijn tijd dicht bij de geest van profetie dan hij!

Niet zonder poëtische overdrijving vertelden de Wijzen over hem, dat wanneer hij neerzat om Tora te studeren, iedere vogel die over hem heen vloog onmiddellijk vlam vatte en verbrandde.⁷

Excurs - profetie, verworvenheid en gave

Wat betekent het hier in de midrasj, dat alleen sommigen ertoe geschikt zijn dat de Sjechina op hen rust, of met een andere uitdrukking: dat zij de heilige geest waardig zijn? Profetie is niet een gave die Gods schenkt aan 'Jan en alleman', maar Hij geeft deze gave alleen aan oprechte rechtvaardigen die van aanleg en van levenswandel daartoe waardig zijn. Heel duidelijk is dit inzicht verwoord door de filosoof

³ Letterlijk: 'dochter van een stem', d.w.z. iets dat te vergelijken is met het spreken van een verstaanbare menselijke stem.

⁴ Zo de lezing in Talmoed Jeroesjalmi IX, 24; 29. vgl. verder Babylonische Talmoed Sanhedrin 11a Midrasj Sjir ha-Sjirim Rabba 8,9,3. en Tosefta Sota 13, 3; zie ook H. Büchler, *Types of Jewish Palestinian Piety*, London 1922, 8-9.

⁵ Zie Babylonische Talmoed, Sanhedrin 11a.

⁶ Zie Babylonische Talmoed, Sanhedrin 11a.

⁷ Babylonischje Talmoed, Soekka 28a.

Maimonides in zijn inleiding op Pirké Avot, zijn zogeheten Sjemonè Perakim (Acht Hoofdstukken):

»Want wij geloven dat het kan gebeuren dat iemand die geschikt is voor profetie en die daarop is voorbereid geen profeet wordt, namelijk als gevolg van de goddelijke wil. Naar mijn mening is dit zoiets als alle wonderen en gaat dit precies zo te werk. Want het is een natuurlijke zaak dat iedereen die volgens zijn natuurlijke dispositie geschikt is voor profetie en die zich getraind heeft in zijn educatie en studie een profeet wordt.«⁸

»Weet dan dat geen enkele profeet de gave van profetie heeft verworven, tenzij hij alle intellectuele en het merendeel van de meest belangrijke der morele deugden bezat. Zo zeggen de Wijzen: 'Profetie rust alleen op de wijze, de moedige en de rijke.' Met het begrip 'wijze' impliceren ze zonder twijfel alle intellectuele deugden. En met 'rijke' eigenschappen die behoren tot de morele deugden; en wel tevredenheid, omdat ze een tevreden persoon rijk noemen. Bij hun definitie van 'rijke' stellen ze de vraag: 'Wie is rijk? Hij die zich verheugt over zijn deel.' Dat is iemand die voldoende heeft aan wat het lot hem toebedeelt en die niet rouwig is om wat hem niet ten deel valt. En ook (het begrip) 'held' heeft betrekking op morele deugden. Hetgeen wil zeggen dat hij aan zijn capaciteiten richting geeft in overeenstemming met het verstand, zoals we in het vijfde hoofdstuk hebben uitgelegd. Dit stemt overeen met wat de wijzen zeggen: 'Wie is een held? Hij die zijn kwade drijfveer bedwingt.'«⁹

Jochanan ben Zakkai

Over Jonathan ben Oezi'él, hoe hoog geprezen ook, is al met al niet zoveel bekend. De verdiensten van Hillel en Rabban Jochanan ben Zakkai worden door hun bekendheid daarentegen breed uitgemeten door de Wijzen. Rabbi Jochanan ben Zakkai zou honderdentwintig jaar geworden zijn en tijdens zijn lange leven nooit een gewoon (een niet van godvrezendheid doordeesemd) gesprek hebben gevoerd. Hij zou altijd pas als laatste het leerhuis hebben verlaten, nooit daarin zelfs maar een kort dutje hebben gedaan, nooit zich ook maar vier ellen hebben verplaatst zonder Tora en gebedsriemen, altijd in studie verdiept zijn geweest, nooit eens zomaar rustig ergens hebben gezeten, nooit iets doorgegeven hebben dat hij niet precies zo van zijn leermeesters had gehoord.

Onwaardige generaties

We hebben hier in Avot de Rabbi Nathan van doen met een thema dat in de traditie herhaaldelijk terugkeert en met een gedachte die sterk benadrukt is. Er heeft geen evolutie in Gods openbaring plaatsgevonden met het klimmen van de geslachten. De generatie van de Wijzen was de komst van profeten onwaardig geworden, in tegenstelling tot eerdere geslachten in bijbelse tijden, voorafgaande aan Ezra! Het morele geestelijk niveau van de elkaar opvolgende geslachten is niet progressief. De 'Mendelsohniaanse' idee van de 'Erziehung des Menschengeschlechtes' is aan de rabbijnse traditie vreemd. De technische en wetenschappelijke vooruitgang van de

⁸ Maimonides, Morè Nevoechim II, 32, ed. S. Pines, 361. Het is dus te interpreteren als een wonder en gevolg van goddelijk ingrijpen, wanneer zo iemand geen profeet wordt.

⁹ Maimonides, Sjemonè Perakim, (VII, 3, ed. M. van Loopik, *Het Juiste Midden*, Amsterdam 2007, 144.

mensheid houdt geen gelijke tred met haar morele ontwikkeling, een gedachte die we ook door de grote Joodse filosoof Maimonides benadrukt vinden. De profetie zou kort na de dagen van Ezra een einde gevonden hebben als gevolg van moreel en geestelijk verval in de loop van de generaties. Alleen omdat die generaties waarin de profeten leefden daartoe waardig waren, rustte Gods geest op hen en konden zij profeteren.

De mens en de Tora

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 29b

Hij was gewoon te zeggen: Wanneer je veel Tora(studie) hebt verricht,¹⁰ reken dit jezelf niet ten goede (als verdienste) aan want daartoe ben je (nu eenmaal) gevormd (geschapen).¹¹ Want schepselen (d.w.z. mensen) zijn alleen maar gevormd opdat zij zich bezig houden met Tora.¹²

Uitleg:

Mens worden door Tora

De mens is geschapen en gevormd als bio-fysische eenheid, lichaam en geest. Iemand wordt pas echt mens wanneer hij de lichamelijke van zijn bestaan verbindt met spirituele vermogens en met de zin verlenende inzichten van de geest. Doet hij dat niet, dan leeft hij slechts vanuit dierlijk instinct. Hij mist dan de kans om de opdracht te vervullen waartoe hij op aarde is, namelijk om als mens te leven, als *nèfèsj* (persoon). Dan mist hij zijn bestemming als wezen dat volgens Gods plan zowel over een lichaam als over een geest beschikt. De mens is immers - zoals de Wijzen dit noemen - 'medewerker' van de Eeuwige in het avontuurlijke proces van het scheppingswerk. De mens bezit naast een lichaam ook een geest die hem in staat stelt om bewuste morele keuzes te maken, keuzes die van invloed zijn op de schepping waarvan hij deel uitmaakt. Pas wanneer hij zich laat beperken door het morele gebod, blijft hij niet als een dier willoos slaaf van eigen instincten. Alleen zo wordt hij echt mens, zoals de Eeuwige hem bedoeld heeft.¹³ In die zin kun je zeggen dat mensen geschapen zijn om wille van de Tora, blauwdruk en bestemmingsplan van Gods schepping. Over mensen die grenzeloos toegeven aan instinctmatige drijfveren zegt E. Berkovitz: 'Wie zich slaafs onderwerpt aan het biologische en onpersoonlijke wordt gevangen

¹⁰ Twee versies: 1) wanneer je veel Tora hebt **geleerd**, 2) wanneer je veel Tora hebt **gedaan** (d.w.z. geboden hebt vervuld). Vgl. commentaar van Jona Gerondi op Pirké Avot 2,8. Zie ook commentaar op ARN van Rabba Eliahoe ben Avraham van Delyatin in (in ARN ed. Wilna 1933).

¹¹ Rabban Jochanan ben Zakkai gebruikt de uitdrukking 'daartoe ben je gevormd' (geschapen) in plaats van 'daartoe ben je geboren', om duidelijk te maken dat alleen wanneer de mens Tora leert en doet hij als mens gevormd en geschapen is. Dan alleen beantwoordt hij aan zijn menselijke bestemming en is hij gevormd als mens! Zie uitleg van J. Reisman, *Ijjoenim be-Pirké Avot*, Tel Aviv 2001, p. 162.

¹² Deze uitspraak is ontleend aan Pirké Avot 2,8.

¹³ Rabban Jochanan ben Zakkai gebruikt de uitdrukking 'daartoe ben je gevormd' (geschapen) in plaats van 'daartoe ben je geboren', om duidelijk te maken dat alleen wanneer de mens Tora leert en doet hij als mens gevormd en geschapen is. Dan alleen beantwoordt hij aan zijn menselijke bestemming en is hij gevormd als mens! Zie uitleg van J. Reisman, *Ijjoenim be-Pirké Avot*, Tel Aviv 2001, p. 162.

gehouden door noodzaak, de essentie van het onpersoonlijke¹⁴ Met ander woorden, zonder de zingevende en disciplinerende inperkingen van zijn instinctmatige drijfveren en zonder zich te stellen onder de sturende leiding van de Tora valt een mens ten prooi aan het onpersoonlijke, het puur animale en het onbewuste 'das' van Sigmund Freud. Dan mist hij als het ware de kans werkelijk humaan te zijn. God heeft de mens tot onmisbare eindschakel gemaakt in de lange keten van een proces dat moet leiden tot bestendiging en vervolmaking van de schepping. Zo kan Rabban Jochanan ben Zakkai zeggen dat de mens gevormd (*jatzar* = vormen kneden) is omwille van de Tora! Hij is - zo te zeggen - ervoor gekneed!

In het licht van deze gedachten kunnen we ook verwante uitspraken bezien die overgeleverd zijn in de Babylonische Talmoed:

Tora en mens - doel van de schepping

Rabbi El'azar zegt: 'Ieder mens is geschapen tot inspanning. Er is immers gezegd: "*Maar de mens wordt tot inspanning geboren*" (Job. 5:7). Ik weet niet of hij geschapen is tot inspanning van de mond of dat hij geboren is tot inspanning van (hand)werk. Maar wanneer de Schrift zegt "*Want zijn mond zal hem aandrijven*" (Spr. 16:26), moet men zeggen dat hij geschapen is tot inspanning van de mond. Dan weet ik nog altijd niet of hij geschapen is tot inspanning omwille van Tora of tot inspanning omwille van (gewone) conversatie. Wanneer de Schrift echter zegt "*Dit boek van de Tora zal uit je mond niet wijken*" ((Joz. 1:8), dan moet men wel zeggen dat hij geschapen is tot inspanning omwille van Tora.¹⁵

Rabbi Chèlbo sprak verder in naam van Rav Hoena: 'Ieder mens in wie godvrezendheid is, naar diens woorden zal worden geluisterd. Er is immers gezegd: "*Uiteindelijk, nu alles gehoord is, komt de zaak hierop neer: vrees God en neem zijn geboden in acht, want dat is de gehele mens*" (Pred. 12:13)' Wat betekent '*dat is de gehele mens*'? Rabbi El'azar zegt: 'De Heilige, Hij zij gezegend zegt: "De gehele wereld is slechts om wille van deze"¹⁶ (godvrezende mens) geschapen.'

Rabbi Abba bar Kahana zegt: 'Deze (de godvrezende mens) weegt op tegen (het belang van) de gehele wereld.' Rabbi Sjim'on ben Azzai zegt: 'De gehele wereld werd uitsluitend geschapen om deze (de godvrezende mens) te vergezellen.'¹⁷

¹⁴ E. Berkovitz, *Essentials Essays on Judaism*, Jerusalem 1992, 114; de auteur schrijft hier binnen het kader van seksualiteit in de joodse traditie.

¹⁵ Babylonische Talmoed Sanhedrin 99b.

¹⁶ Men kan ook vertalen: 'omwille hiervan' (omwille van godvrezendheid).

¹⁷ Dat wil zeggen de mens met zijn vermogen tot godvrezendheid vormt de spil van de schepping, de rest van de schepping bestaat slechts om het godvruchtige leven van de mens mogelijk te maken. Zie Babylonische Talmoed Berachot 6b. Me'iri verwijst in zijn commentaar bij de ze passage en gedachten in Misjna Avot (II,8) naar Jes. 43:7: 'Ieder die naar Mijn naam genoemd is en die Ik heb **geschapen** tot Mijn eer'; en naar Jes. 43:21: 'Deze **gemeenschap** heb Ik **gevormd** om Mijn lof te zullen vertellen.' De mensheid is geschapen om Gods lof met de mond te belijden en verkondigen.

De Tora is als een kostbaar kledingstuk, voor de mens precies op maat gemaakt.

De dorpeling die zijden kleding wilde kopen

»Een dorpeling kwam op een marktdag in de winter naar een stad en hij ging gekleed in warme kleding. Om warm te blijven, droeg hij verschillende kledingstukken over elkaar en een das rond zijn hals, bovendien nog een wollen overjas. Op dat moment kwam hij langs een winkel met zijden kleding. Hij ging de winkel binnen en vroeg de eigenaar van de winkel hem voor de volle prijs een kledingstuk te verkopen, voor zover hij een kledingstuk naar zijn maat in voorraad had. De handelaar antwoordde hem: 'Zeker heb ik dat.' Onmiddellijk nam de handelaar een kledingstuk dat precies naar de maat van de dorpeling gemaakt was. Hij gaf het hem en sprak: 'Zie, hier heb ik een kledingstuk voor je dat je wel zal passen.' Op dat moment kwam er toevallig een andere koper de winkel binnen en begon een gesprek met de eigenaar van de winkel en diens aandacht werd van de dorpeling afgeleid. De dorpeling trok op dat moment het zijden kledingstuk over zijn rug en spande zijn lichaam om er in te komen, maar het lukte hem niet want het kledingstuk was te klein voor zijn omvang. Het lukte op geen enkele manier, zelfs geen van beide handen kreeg hij door de mouw. Toen de dorpeling dit zag, werd hij kwaad en ging op de eigenaar van de winkel toe en onderbrak zijn gesprek met de andere koper en wierp hem vol verwijt voor de voeten: 'Waarom neem je mij in de maling? Is dit soms een kledingstuk in mijn maat?' De handelaar antwoordde hem: 'Het zij verre van mij, dat ik je in de maling zou nemen. Met wat ik je gezegd heb, bedoelde ik dit: het kledingstuk is in jouw maat op voorwaarde dat je die als rouwgewaden zo dikke kleren van je hebt afgelegd en je die vele lommen waarin je gehuld bent, hebt uitgetrokken.

De heilige Tora wil dit zelfde zeggen in het vers: '*Je zult de Heer jouw God liefhebben met je gehele hart*' (Deut.6:5). De Heer, Hij zij gezegend, vervaardigde, nadat hij de maten van de mens had opgenomen, als het ware een kledingstuk voor hem om hem te kleden met de 248 geboden in overeenstemming met zijn 248 lichaamsdelen, en met 365 verboden in overeenstemming met de 365 zenuwstrengen van de mens. Wat heeft de mens gedaan? Hij nam het kostbare kledingstuk en trachtte het over zijn rug te trekken en kwam nota bene met de beschuldiging dat het niet naar zijn maat vervaardigd was. Daarom hebben de Wijzen, zij zijn geprezen, verklaard: Je bent niet (zomaar) in staat om lief te hebben, dat wil zeggen: je weet niet hoe je deze gezindheid kunt bereiken. Richt daarom je aandacht op wat in het aansluitende vers staat: '*En deze woorden die Ik je heden gebied, zul je ter harte nemen.*' Dat wil zeggen, dat je deze woorden op je hart moet doen rusten, zonder een afscheidende laag stof. Al die omhulsels van ondeugden en vreemde verlangens, waarin je gehuld bent, moet je afleggen. En dan zullen de woorden werkelijk je hart bereiken, zonder

een tussenwand. Dan zul je Hem, door Wiens spreken de wereld tot stand gekomen is, leren kennen en zul je weten hoe lief te hebben.¹⁸

Een mens kan niet trots zijn op iets wat van nature bij hem hoort, zoals bijvoorbeeld het feit dat hij twee armen en benen heeft. Zo is het absurd om trots te zijn op Tora-kennis, want daartoe is een mens op de wereld. Zonder Tora-kennis zou iemand in feite niet echt mens zijn.

Een speciale mogelijkheid is de woorden van Rabban Jochanan ben Zakkai - '*al tachaziek tova le-atzmecha*' (boven vertaald als: 'reken het jezelf niet ten goede aan') - letterlijk te lezen als: 'neem (grijp) het goede niet (uitsluitend) voor jezelf.' Dat wil zeggen: houdt het goede dat je geleerd hebt van de traditie en van je leermeesters niet voor jezelf, maar geef het door in onderricht aan je leerlingen. In lijn hiermee zou de overlevering onmiddellijk voortgaan met het noemen van vijf leerlingen van Rabban Jochanan ben Zakkai.¹⁹

Vijf leerlingen van Rabban Jochanan ben Zakkai

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 29b

Rabban Jochanan ben Zakkai bezat vijf leerlingen. Elk van hen gaf hij een naam (d.w.z. van elk van hen gaf hij een karakteristieke beschrijving).

Eli'èzèr ben Hyrcanos noemde hij een 'gepleisterde cisterne, die geen druppel verliest', 'een afgedichte kruik die zijn wijn bewaart'.

Jehosjoea ben Chananja noemde hij 'een drievoudig snoer dat niet snel wordt gebroken'.

José de priester (Ha-Kohen) noemde hij 'de vrome (*chasied*) van de generatie'. Sjim'on ben Netan'él²⁰ [Jisma'él ben Chananja] noemde hij 'een oase in de woestijn die zijn water vasthoudt'. Gelukkig is de leerling wiens leermeester hem erkentelijk is en zo over hem getuigt!

El'azar ben Arach noemde hij 'een snel stromende rivier en een krachtig opwellende bron waarvan het water opwelt en uitvloeit', om te vervullen wat er gezegd is: '*Als jouw bronnen op straat uitvloeien over de pleinen, sloten vol water*' (Spr. 5:16).

Uitleg:

Vijf eminente leerlingen

Het is opvallend hoe goed Rabban Jochanan ben Zakkai zijn leerlingen kende en openlijk prees om hun buitengewone kwaliteiten. Daaruit blijkt bescheidenheid en tevens liefde voor de leerlingen. Zijn eigen leermeester Hillel had hemzelf overigens

¹⁸ *Mesjalim we Sippoerim le-Am oe-le-Noar sjèl ha-Maggid me-Doevno*, (Parabels en verhalen) ed. E. Steinman, Tel Aviv 1957, p. 19-20 (voorts aangeduid met: *Mesjalim we-Sippoerim*).

¹⁹ Zo de uitleg bij J. Levinson, *Chapters on Etical Maxims*, Chicago 1915, p. 51.

²⁰ Zo conform Misjna Avot II,8; Een oude editie bevat echter ook een versie met Jisjma'él ben Chananja. (zie notities in ARN ed. S. Schechter.

ook de hoogste lof toegezwaard. Hillel noemde Rabban Jochanan 'vader van wijsheid' en 'vader van geslachten'.²¹

Vanuit zijn gezichtspunt en positie als leermeester is het inzichtelijk waarom hij de vijf leerlingen niet als 'rabbi' aansprak, hoewel zij gewoonlijk door anderen 'rabbi' werden genoemd. Niettemin uitte Rabban Jochanan ben Zakkai groot ontzag voor juist deze vijf leerlingen. Hij benoemde van elk van hen afzonderlijk de specifieke eigenschappen waarin zij op uitzonderlijke wijze uitblonden. Rabban Jochanan ben Zakkai onderwees in werkelijkheid veel meer leerlingen, maar deze vijf sprongen eruit.

Eli'èzèr ben Hyrkanos [eveneens bekend als Rabbi Eli'èzèr de Grote] noemde Rabban Jochanan een goed gepleisterde cisterne die geen druppel water verliest, of een hermetisch afgedichte en met pek aangesmeerde kruik waaruit nog geen druppel wijn verloren gaat. Ongetwijfeld waardeerde hij zijn leerling Eli'èzèr om diens indrukwekkende geheugen en diens vermogen om alle kennis die hij ooit verworven had vast te onthouden. We kunnen zijn typering echter tevens opvatten als een sluikse verwijzing naar het buitengewone conservatisme van Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos. Nooit zou hij iets hebben onderwezen wat hij niet van zijn leermeesters had gehoord.²² Hij wilde het gebruik van hermeneutisch deducties van halacha beperken, omdat hij zich bij halachische beslissingen voornamelijk baseerde op oude overgeleverde traditie. Een vernieuwer was hij zeker niet.²³

Het beeld dat ook recente onderzoekers van hem schetsen, sluit hier bij aan. Rabbi Eli'èzèr staat geboekstaafd als vrouw-onvriendelijk, uitermate conservatief, rationalistisch, als een patriciër en als aanhanger van de school van Sjammai.²⁴ Op grond van de traditie kunnen we echter ook een heel ander beeld van hem schetsen (zie beneden).

Volgens Pirké Avot sprak Rabban Jochanan ben Zakkai van Jehosjoea ben Chananja : 'Welzalig de vrouw die hem gebaard heeft.' Deze lovenswaardige woorden voor de moeder van Jehosjoea ben Chananja werden mogelijk ingegeven door de herinnering aan wat over deze vrome vrouw verteld is. Volgens de Jeruzalemse Talmoed plaatste de moeder van Rabbi Jehosjoea diens wiegje in leerhuizen, opdat de oren van het kind zo vroeg mogelijk aan de woorden van de Tora gewend zouden raken.²⁵ Al toen zijn moeder nog zwanger van hem was, ging zij leerhuizen rond en bad opdat haar een zoon geschonken zou worden met veel wijsheid. Een alternatieve reden voor de lofprijzing voor de vrouw die hem baarde, is mogelijk ook de grote liefde en sympathie die collega's voor de vergevingsgezinde en milde Rabbi Jehosjoea ben Chananja koesterden.

»'Verzamel het volk, de mannen, de vrouwen en de kinderen' (Deut. 31:12). Welke uitleg gaf hij (Rabbi El'azar ben Azarja) hierbij? Wanneer de mannen kwamen om te

²¹ Zie Jeruzalemse Talmoed Nedarim V,7.

²² Zie Babylonische Talmoed Soekka 28a.

²³ Vgl. Misjna Nega'im IX,3 en Tosefta Tevoel Jom 1,8 en 10; als voorbeelden genoemd in Encyclopedia Judaica VI, 621.

²⁴ Zie in dit verband R. Adelman, *The Poetics of Time and Space in the Midrashic Narrative*, Jerusalem 2008, p. 26.

²⁵ Zie Jeruzalense Talmoed Jevamot I,6 (3a); en zie E. Levi, *Misjna Mephoerèsjèt* (Tel Aviv 1954), Nezikien, bij Misjna Avot II,8.

leren, kwamen de vrouwen om te luisteren, maar waartoe moesten de kinderen dan komen? Dat was om verdienste toe te kennen aan hen die hen brachten.«²⁶

Sommigen veronderstellen dat de moeder van Josjoea ben Chananja door Rabban Jochanan ben Zakkai werd geprezen, omdat haar vrome zoon zijn ouders meer eerde en vreesde dan anderen deden. Het gebod om vader en moeder te eren zou Josjoea ben Chananja met ongekennde ijver hebben vervuld.

Nog een andere reden voor deze uitzonderlijke waardering voor de vrouw die hem baarde, is mogelijk ook de grote liefde en sympathie die collega's voor de vergevingsgezinde en milde Rabbi Jehosjoea ben Chananja koesterden. Gezegend de vrouwe die zo'n geweldige zoon baarde.

Rabban Jochanan ben Zakkai Rabbi noemde Jehosjoea een 'drievoudig snoer dat niet snel verbroken wordt'. Ongetwijfeld doelde hij met dit citaat (uit het boek Prediker) op de veelzijdigheid van Rabbi Jehosjoea die verschillende kwaliteiten perfect wist te combineren. Hij was geschoold in zowel halacha en aggada als in praktische zaken, zoals in diplomatieke vaardigheden en wetenschap. Hem wordt kennis toegeschreven van de Griekse taal, wiskunde en astronomie.

Onwillekeurig doet dit alles denken aan een overlevering en uitleg van hetzelfde citaat in Misjna Kiddoesjien:

»Hij die zich bekwaamd heeft in de Schrift, Misjna en 'de weg van de aarde' (wereldse aangelegenheden), zal niet snel tot overtreding geraken, er is immers gezegd: 'En een drievoudig snoer wordt niet snel gebroken' (Pred 4:12); maar hij die kennis ontbeert van de Schrift, Misjna²⁷ en 'de weg van de aarde' behoort niet tot de beschaving'.«²⁸

Rabbi José de priester was een *chassied*, die liefdadigheid boven kennis stelde en die handelde 'lifnim mis-sjoerat ha-dien'- dat wil zeggen: extra streng voor zichzelf maar anderen milder beoordelend, en de eigen rechten kleiner inschattend dan de rechten van anderen. Een Chasied is iemand die zelfs bereid is zichzelf schade te berokkenen, wanneer hij daarmee schade voor een ander kan voorkomen.²⁹ Van Rabbi José is bekend dat hij grote nadruk legde op vriendelijke omgang met de naaste.³⁰ Rabban Jochanan ben Zakkai respecteerde hem ook om zijn mystieke kennis.³¹ Sommigen identificeren Rabbi José Ha-Kohen met José Kittoenta, van wie gezegd is dat na zijn dood echte vroomheid in Israël ten einde kwam.³²

Don Jitzchak Abravanel identificeerde Rabbi José met Joséf ben Goerion, die ook priester was en behoorde tot de leerlingen van Rabban Jochanan ben Zakkai. Rabbi José maande om een goede buur te zijn, of om de nabijheid van een goede buur te

²⁶ Babylonische Talmoed Chagiga 3a; de positie van vrouwen ten opzichte van mannen is hier overigens (naar moderne opvattingen) kritisch te bevragen!

²⁷ In de zin van mondelinge traditie.

²⁸ Zie Misjna in Babylonische Talmoed Kiddoesjien 40b.

²⁹ Zie Babylonische Talmoed, Tosafot bij Nidda 17a.

³⁰ Vgl. Misjna Avot II,9

³¹ Vgl. Babylonische Talmoed Chagiga 14a.

³² Misjna Sota IX,15.

zoeken. En van hem is de spreuk bekend: 'Laat het geld van je naaste even geliefd voor je zijn als je eigen geld.'³³

Sjim'on ben Netan'él wordt volgens de Misjna door Rabban Jochanan ben Zakkai gekenmerkt als *jaré chét* - een godvrezende. Dat wil zeggen als een persoon die zich voortdurend bewust is van Gods aanwezigheid en zich daarom verre houdt van elke denkbare overtreding. Zo iemand maakt een extra omheining rond de woorden van de Tora, opdat hij op geen enkele wijze Gods woord zal overtreden of ook maar in de buurt geraken zal van wat op een misstap lijkt.

Ware *chasidoet* en liefde zetten de mens aan tot het doen van het goede en het humane. *Jir'at chét* - godvrezendheid - houdt de mens af van overtreding.

Rabban Jochanan ben Zakkai prees El'azar ben Arach vanwege zijn inventieve vermogens bij uitleg van de Tora. Hij was een meester in het maken van deducties en het trekken van aanvullende conclusies uit wat hij van zijn leermeesters geleerd had. Hij was dus een leerling met een levendige en creatieve geest. Daarom is hij zeer wel te vergelijken met een krachtige bron, waaruit steeds nieuw water opwelt.

Het is opvallend dat we in latere tradities een ander beeld krijgen van Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos. Daar wordt juist hij vergeleken met een opwellende bron, die niet alleen zozeer als een cisterne water vasthoudt maar waaruit steeds nieuw water opwelt. Zo sprak Rabban Jochanan tot Rabi Eli' èzèr, toen deze zichzelf kenmerkte als een cisterne waaruit niet meer water komt dan er (aan kennis van zijn leermeesters) is ingegoten: 'Ik zal een gelijkenis (over jou) vertellen. Waarmee kan men het vergelijken? Met een bron die uit zichzelf (rijkelijk) water doet opborrelen. Zo ben jij in staat meer woorden van Tora te spreken dan die gezegd zijn aan Mosjè op (de berg) Sinai.'³⁴

Er bestaan dus verschillende typering van Rabbi Eli'èzèr. Een oudere die hem beschrijft als een cisterne - als conservatieveling. En een latere typering als *darsjan* - als verklaarder en vernieuwer van traditie. Is misschien aan Rabbi Eli'èzèr in tweede instantie de kwalificatie 'vernieuwer' toegekend, die oorspronkelijk toekwam aan Rabbi El'azar ben Arach? Want zo prees Rabbi Jochanan zijn leerling El'azar omdat hij diep onder de indruk was van diens verrassende mystieke verklaringen naar aanleiding van de hemelse troonwagen- de merkawa³⁵. Heeft Rabbi El'azar ben Arach zijn eervolle positie als meest favoriete leerling van Rabban Jochanan misschien in de traditie moeten afstaan aan Rabbi Eli'èzèr, omdat hij zijn leermeester op een gegeven moment in de steek liet en in een heidense omgeving verkeerde?³⁶

In ieder geval is gepoogd om beide beelden van Rabbi El'azar - als conservatief en als vernieuwer - met elkaar te verzoenen, zoals blijkt in de overlevering uit de relatief late midrasj van Pirké de-Rabbi Eli'èzèr, waarvan we hier en gedeelte weergeven:

»Hij (Rabban Jochanan ben Zakkai) sprak tot hem (tot Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos) : 'Mijn zoon, vertel ons iets uit de Tora.' Hij antwoordde hem: 'Mijn meester, ik zal u een parabel vertellen. Waarmee kan men het vergelijken? Zoals een cisterne die niet

³³ Misjna Avot II,12.

³⁴ Zie Avot de-Rabbi Nathan noesach b (ed. S. Schechter p. 32); en vergelijk Pirké de-Rabbi Eli'èzèr cap. 2. Ed. Enelow tempert de tekst en leest: 'Zo ben jij in staat meer woorden te preken dan je zelf geleerd hebt.'

³⁵ Zie in dit verband Tosefta Chagiga 2,1 en Babylonische Talmoed Chagiga 14b.

³⁶ Zie in dit verband R. Adelman, *The Poetics of Time and Space in the Midrashic Narrative*, Jerusalem 2008, p. 30; in verwijzing naar M. Kister, *Ijjoenim be-Avot de-Rabbi Nathan*, p. 215-216.

meer water kan leveren dan die hij bevat, zo kan ik niet meer woorden van Tora spreken dan wat ik van u ontvangen heb.' Hij sprak tot hem: 'Ik zal je ook een gelijkenis vertellen. Waarmee kan men het vergelijken? Met een waterbron die water doet opwellen en water levert, met de potentie om meer water te leveren dan hij bevat. Zo ben ook jij in staat meer woorden van Tora te spreken dan die men ontvangen heeft vanaf Sinai.' Daarop vervolgde hij: 'Misschien ben je door mij in verlegenheid gebracht? Welnu, ik zal opstaan en me van je verwijderen.' Rabban Jochanan stond op en ging naar buiten. Rabbi El'èzèr ging zitten en gaf uitleg (bij de Tora). Zijn gelaat scheen als het licht van de zon, en hij straalde licht uit als de stralen (van het gelaat) van Mosjè, zodat geen mens wist of het dag was of nacht. Rabban Jochanan kwam achter hem staan en kuste hem op het hoofd. Hij sprak: 'Gelukzalig zijn jullie, Avraham, Jizchak en Ja'akov, dat deze mens uit jullie lendenen is voortgekomen.«³⁷

In deze overlevering uit later midrasj wordt het vroeger meer negatieve beeld van Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos geharmoniseerd met een positief beeld van hem, zoals dat waarschijnlijk pas later is ontstaan. de verheerlijking van zijn kunnen kent daarin vrijwel geen grenzen. Rabbi Eli'èzèr overtroeft zo te zeggen op Freudiaanse wijze meerdere vaders: zijn biologische vader, zijn geestelijke vader en leraar Rabban Jochanan ben Zakkai, ons aller leraar Mosjè en de aartsvaderen uit wier lendenen hij is voortgekomen.³⁸

Rabban Jochanan ben Zakkai

Wie was zijn grootste leerling?

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 29b

Hij³⁹ was gewoon te zeggen: 'Wanneer alle Wijzen van Israël zich in de ene schaal van een weegschaal zouden bevinden en Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos in de andere schaal, dan zou hij allen in gewicht overtreffen.'

Abba Sja'oel zegt in zijn naam:⁴⁰ 'Wanneer alle Wijzen van Israël zich in de ene schaal van een weegschaal zouden bevinden en Rabbi Eli'èzèr ook nog bij hen, en Rabbi El'azar ben Arach in de andere schaal, dan zou deze allen in gewicht overtreffen.'

Uitleg:

Groeiend inzicht,

³⁷ Pirké de-Rabbi Eli'èzèr. cap. 2; vgl. Avot de-Rabbi Nathan, noesach b, ed. S. Schechter, p. 13.

³⁸ Zie R. Adelman, a.w., p. 27-29.

³⁹ Dat wil zeggen: Rabban Jochanan ben Zakkai

⁴⁰ Dat wil zeggen: in naam van Rabban Jochanan ben Zakkai.

Zie ook ARN noesach b, ed. S. Schechter p. 59: 'Abba Sja'oel zegt in naam van Rabbi Akiva die sprak in zijn naam (d.w.z. van Rabban Jochanan ben Zakkai): Hij sprak slechts etc.'

keuze voor een dynamische en creatieve traditie

Op het eerste gezicht zijn beide overleveringen onverenigbaar. Rabban Jochanan ben Zakkai kan moeilijk beide leerlingen - dus zowel Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos als Rabbi El'azar ben Arach - hebben aangemerkt als de grootste van alle Wijzen in hun generatie. Zijn bewondering voor de grote eruditie en het formidabele geheugen van Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos heeft Rabban Jochanan ben Zakkai inderdaad vanaf het begin uitgesproken. Aan enorme eruditie paarde Rabbi Eli'èzèr volgens enkele overleveringen bovendien een uitgesproken bescheidenheid. Zo zou hij op zijn sterfbed over zichzelf gezegd hebben:

»Wee mijn twee armen, die zijn als Tora-rollen die nu uit de wereld gaan verscheiden. Want wanneer alle zeeën inkt waren en alle rietstengels rietpennen en alle mensen schrijvers, dan zouden zij niet voldoende in aantal zijn om alles op te schrijven wat ik van de Schrift en mondelinge leer geleerd heb, en al wat ik geleerd heb in de dagelijkse omgang tijdens het dienen van de Wijzen in de Jesjiva. Toch heb ik aan mijn leermeesters niet meer (kennis) onttrokken dan iemand die zijn vinger in de zee doopt. En mijn leerlingen hebben niet meer (kennis) aan mij onttrokken dan de kwast aan verf dipt uit de tube.«⁴¹

Het is de vraag of de nederigheid die Rabbi Eli'èzèr hier zo poëtisch tentoonspreidt wel met de realiteit van het onopgepoetste leven overeenkwam. Hij was niet alleen - en dat was zijn recht - overtuigd van eigen gelijk in het vasthouden aan overgeleverde traditie, maar hij was ook zo onbuigzaam en conservatief dat hij zich niet wilde neerleggen bij de mening van de meerderheid van zijn collegae. Die halsstarrige houding resulteerde erin dat Rabbi Eli'èzèr uiteindelijk werd geëxcommuniceerd en halachische beslissingen van hem ongeldig werden verklaard⁴² Een werkelijk dramatische gebeurtenis.

Mogelijk was de slotkeuze voor Rabbi El'azar ben Arach als grootste wijze het gevolg van groeiend inzicht bij Rabbi Jochanan ben Zakkai. De enorme geleerdheid van Rabbi Eli'èzèr bleek uiteindelijk niet op te wegen tegen de nadelen van zijn onbuigzame en conservatieve houding, resulterend in een voor hem zo vernederende uitsluiting. De wending in de beoordeling van de twee leerlingen kunnen we daarom uitleggen als een bewuste keuze van Rabbi Jochanan ben Zakkai voor de flexibiliteit van een creatieve en dynamische geest als die van El'azar ben Arach. In deze 'competitie' won niet het **hoofd** van Eli'èzèr ben Hyrkanos maar het **hart** van El'azar ben Arach. De laatste had met zijn keuze voor 'een goed hart' als te volgen levensdoel naar de mening Rabban Jochanan de keuzes van de andere leerlingen treffend samengevat.⁴³

Vooraf in ARN noesach 'b' komt het verschil tussen twee methoden van benadering van de traditie naar voren. De door Rabbi Akiva overgeleverde versie van de woorden van Rabban Jochanan ben Zakkai blazen de loftrumpet over de vernieuwende en creatieve benadering van Rabbi El'azar ben Arach. Dit tegenover de voorafgaande lof voor juist Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos, die bij beslissingen de ouderdom en autoriteit van overleveringen deed prevaleren boven hermeneutisch deducties en redeneringen. Dit verschil in benadering zou op de achtergrond altijd in de rabbijnse traditie een rol blijven spelen. Op speelse wijze vinden we beide zienswijzen verwoord in een parabel van Rabbi José:

⁴¹ Zie Avot de-Rabbi Nathan 18 (ed. S. Schechter, p. 80) en Babylonische Talmoed Sanhedrin 68a

⁴² Zie in dit verband Babylonische Talmoed Bava Metzja 59b en Nidda 7b; Sifré Devarim § 188.

⁴³ Zie Misjna Avot II,9.

»'Zorgt voor wijze mannen, mannen met inzicht en mannen die bekend zijn uit uw stammen' (Deut. 1:13). Dit is wat Arios vroeg aan Rabbi José. Hij vroeg hem: 'Wie is een wijze man?' Rabbi José antwoordde: 'Iemand die wat hij geleerd heeft kan funderen'. (Daarop vroeg Rabbi José:) 'Of is een man van wijsheid niet anders dan een man met inzicht?' Rabbi José antwoordde: 'Er is al gesproken van mannen met inzicht' (dus als de Schrift ook nog refereert aan 'wijze mannen' moet daar wel iets anders of extra's mee bedoeld zijn). (Daarop vroeg Arios:) 'Wat is dan het verschil tussen een wijze en iemand met inzicht?' (Rabbi José legde uit:) 'Een wijze lijkt op een rijke geldwisselaar. Wanneer men bij hem komt om (geld) te bekijken⁴⁴, dan bekijkt hij het. En wanneer men niet bij hem komt om (geld) te bekijken, dan haalt hij dat van hemzelf tevoorschijn en bekijkt het.

Een man met inzicht lijkt op een arme geldwisselaar. Wanneer men bij hem komt om (geld) te bekijken, dan bekijkt hij het. Wanneer men niet bij hem komt om (geld) te bekijken, dan zit hij verbouwereerd (en teleurgesteld) terneer.«⁴⁵

De boodschap van de parabel is klaar. Een wijs man die veel weet (zoals Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos) kan tevreden zijn met wat hij geleerd heeft. Hij hoeft niet zo nodig winst te maken en toe te voegen aan wat hij al aan kennis bezit. Wisselen - verandering - is voor hem geen levensnoodzaak.

Voor een man met voornamelijk inzicht (zoals Rabbi El'azar ben Arach), de arme geldwisselaar, is winst maken en vermeerdering wel een levensnoodzaak. Hij moet wel iets aan zijn schamele bezit toevoegen, het vernieuwen en vermeerderen. Daarom wil hij wisselen, dat wil zeggen: vernieuwen en toevoegen aan wat hij geleerd heeft.

We kunnen het gewijzigde oordeel over de twee 'topleerlingen' bij Rabban Jochanan ben Zakkai ook nog zo beschouwen. Het kan even goed andersom gegaan zijn. Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos heeft misschien juist Rabbi El'azar ben Arach van zijn ereplaats verdrongen (zie ook boven) als gevolg van de dwaze beslissing die Rabbi El'azar zijn leven nam. Rabbi El'azar besloot namelijk op aandringen van zijn echtgenote Rabban Jochanan ben Zakkai (na de verwoesting van de Tempel) niet naar Javne te volgen, maar om in plaats daarvan naar Emmaus (een plek met aangename warmwaterbronnen) te verhuizen. Daar ging Rabbi El'azar weliswaar in luxe leven, maar bleef hij gescheiden van zijn vroegere studiematen. Daardoor verloor hij vrijwel al zijn eerder opgedane Tora-kennis⁴⁶ Uit pure frustratie over dit noodlottige blijkende besluit van Rabbi El'azar, liet Rabban Jochanan zijn voorkeur voor deze geliefde leerling varen. Mogelijk is Rabbi Jochanan dus pas achteraf - na de gevolgen van de noodlottige beslissing van Rabbi El'azar - zijn ander leerling Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos de hoogste lof gaan toezwaaien.⁴⁷

De diep doorleefde mystieke kennis van Rabbi El'azar ben Arach zal hebben bijgedragen aan de bijzondere waardering van Rabbi Jochanan voor juist deze leerling. Toen Rabbi El'azar in bijzijn van zijn leermeester over de mystiek van de goddelijke

⁴⁴ Dat wil zeggen: om dit geld te controleren en te onderzoeken of de materiële waarde en het gewicht van de munten wel kloppen.

⁴⁵ Zie Sifre Devarim § 13, vgl. Beresjiet Rabbati p. 273, noot 2; genoemd door Ch. Albeck, editie van Misjna Nezikin, p. 495

⁴⁶ Zie i.v.m. deze geschiedenis van Rabbi El'azar ben Arach Babylonische Talmoed Sjabbat 147b en ARN 14 Ed. S. Schechter p. 30; Midrasj Kohèlèt Rabba 7,7.

⁴⁷ Zie in dit verband de aantekeningen van J. Neusner, *A Life of Rabban Yohanan Ben Zakkai*, Leiden 1962, p. 72, in verwijzing naar de uitleg van G. Allon. De eerder door mij genoemde verklaring is mijns inziens meer aannemelijk.

troonwagen (*merkawa*) sprak, zette hij daarmee zelfs de hen omringende natuur in vuur en vlam. Rabban Jochanan kuste hem daarop, zeggend: 'Gezegend zij de Eeuwige, God van Israël, die onze vader Avraham een nakomeling geschonken heeft die in staat is (de mystiek van) de goddelijke troonwagen te begrijpen, te onderzoeken en te verklaren.'⁴⁸

Er is misschien nog een derde oplossing bij het beantwoorden van de vraag wie van beide 'topleerlingen' Rabban Jochanan het meest apprecieerde, Rabbi Elièzèr ben Hyrkanos of Rabbi El'azar ben Arach. Misschien mogen we de vraag wie de lievelingsleerling was helemaal niet stellen en moeten we de paradox van beide overleveringen eenvoudigweg aanvaarden. Beide voorkeuren van Rabban Jochanan ben Zakkai kunnen we naast elkaar laten voortbestaan. Op deze derde mogelijkheid zinspeelt deze overlevering aan het eind van het talmoedische traktaat Horajot:

»De vraag werd gesteld ten aanzien van Rabbi Zera en Rabba de zoon van Rav Mattana, wie van beide de voorkeur verdient. Rabbi Zera was scherp en flitsend maar opperde moeilijkheden (d.w.z. nam vrij moeilijk een definitieve beslissing). En Rabba bar Rav Mattana was langzaam maar trok (veel makkelijker) conclusies. Wat is de oplossing? Dit moet onbeslist blijven.«⁴⁹

In tijden als die van de verwoesting van de Tempel - van de vlucht van Rabban Jochanan ben Zakkai naar Javne en van de harde onderdrukking onder het schrikbewind van de Romeinen - verdiende het conserveren van de traditie in een perfect functionerend geheugen als dat van Rabbi Eli'èzèr de voorkeur boven het vermogen tot analytisch en creatief denken. In rustiger tijden mag men extra waarde hechten aan de intellectuele gave om bestaande tradities te analyseren en te vernieuwen.

Vijf wegen die leiden naar de komende wereld

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 29b

Hij (Rabban Jochanan ben Zakkai sprak) tot hen: 'Trek er op uit en zie wat de goede weg is waaraan de mens moet vasthouden, opdat hij daarmee de komende wereld mag binnengaan.' Rabbi Eli'èzèr trad binnen en sprak: 'een goed oog'. Rabbi Jehosjoea trad binnen en sprak: 'een goede vriend.' Rabbi José trad binnen en sprak: 'een goede buur, een goede drijfveer en een goede echtgenote.' Rabbi Sjim'on: 'wie de toekomst voorziet.' Rabbi El'azar (ben Arach) trad binnen en sprak: 'een goed hart ten opzichte van de hemel [ten opzichte van de geboden]⁵⁰ en ten opzichte van de schepselen.' Hij (Rabban Jochanan) sprak tot hen: 'Ik acht de woorden van Rabbi⁵¹ El'azar beter dan jullie woorden, want jullie woorden liggen besloten in zijn woorden.'

⁴⁸ Zie Babylonische Talmoed Chagiga 14b en Tosefta Chagiga II,1. Zo ook in commentaar van Bertinoro op Misjna Avot II,8.

⁴⁹ Zie Babylonische Talmoed Horajot 14a;; zie verwijzing van S. Blackman, Mishna-editie, tractaat Nezikien, p. 501.

⁵⁰ Deze woorden zijn in een enkel handschrift toegevoegd.

⁵¹ Waarschijnlijk heeft Rabban Jochanan ben Zakkai zijn leerling zonder de titel 'Rabbi' genoemd en aangesproken, zoals ook weergegeven in Misjna Avot a.l.

Uitleg:

Eén vraag - vijf antwoorden

De kern van een goed leven

Rabban Jochanan ben Zakkai stelde dezelfde vraag aan zijn vijf leerlingen om hen op de proef te stellen en om hun wijsheid te taxeren: 'welke houding biedt de meeste zekerheid dat een mens juist handelt en blijft handelen?' Ook in deze overlevering geniet één leerling de hoogste waardering van Rabban Jochanan ben Zakkai. Het is opnieuw Rabbi El'azar ben Arach.

Rabbi Eli'èzèr (ben Hyrkanos) noemde als belangrijkste eigenschap 'een goed oog'. Gewoonlijk duidt de uitdrukking 'een goed oog' op vrijgevigheid en een genereuze levenshouding, alsook op het ontbreken van jaloezie. Juist wanneer 'een goed oog' bij iemand ontbreekt, raakt hij makkelijk op het slechte pad. Me'iri⁵² legt uit dat iemand met 'een goed oog' met welwillendheid, liefde en tevredenheid naar de wereld kijkt. Een goed oog wijst op het vermogen om overal en altijd 'het goede' te zien. Een goed oog getuigt dus van een positieve en liefdevolle levensinstelling. H. Reisman citeert in dit verband de spreuk van Rabbi Elimelech van Lizensk: 'Geef toch in ons hart dat ieder van ons het voortreffelijke ziet van zijn naaste en niet zijn tekortkomingen.'⁵³ Zwartgalligheid en jaloezie zijn uiterst gevaarlijkste ondeugden die een mens moet zien te bedwingen, wil hij niet ontsporen.

Don Jitzchak Abravanel (commentaar op Misjna Avot) geeft een eigen uitleg. Hij gaat uit van de eerder genoemde gave van Rabbi Eli'èzèr om alles wat hij leerde met zijn formidabele geheugen vast te houden. 'Een goed oog' zou dan duiden op aandacht voor alle details van de traditie en de wil om ze alle te onthouden. Mijns inziens een minder voor de hand liggende interpretatie.

Rabbi Jehoesjoea (ben Chananja) noemt 'een goede vriend' de belangrijkste voorwaarde om op het rechte pad te blijven. Hij kiest niet zozeer een innerlijke kracht, maar een omgevingsfactor als kern van een goed leven. Kwaadaardigheid wordt vrijwel altijd aangezwengeld onder invloed van anderen. Buitendien kan een goede vriend ons kritiseren en corrigeren, wanneer we dreigen van het rechte pad te wijken.

Ook hier geeft Don Jitzchak Abravanel een wat geforceerde uitleg om deze passage bij het voorafgaande te doen aansluiten. De moeder van Rabbi Jehosjoea werd gelukkig geprezen omdat zij hem gebaard had. Dat moedergeluk past bij de gedachte (zie vervolg) dat Rabbi Jehosjoea, omringd door goede vrienden, gelukkig was.

Rabbi José (de priester) noemt als kern van een rechtschapen leven 'een goede buur', wetende dat men zich een goede vriend eerst verwerven moet. Een buur is sowieso aanwezig en van invloed. Ook hij noemt een uiterlijke omgevingsfactor in plaats van een innerlijke kracht als de kern van een morele levenswandel. Een goede buur verwijst naar de directe sociale context waarin mensen verkeren, een context die zij doorgaans niet makkelijk ontlopen. De directe sociale omgeving oefent doorgaans een sterke invloed uit op mensen, hetzij ten goede, hetzij ten kwade. Toch blijken sommige

⁵² Me'iri, Bet Ha-Bechira, commentaar op Misjna Avot (II,13). a.l.

⁵³

personen immuun voor de negatieve krachten uit hun omgeving. De sterkste kracht ten goede schuilt dus eerder in het individu zelf (goede drijfveer).

Me'iri legt uit, dat meer nog dan een goede vriend, een goede buur altijd aanwezig is voor goede raad of om iemand terecht te wijzen. Een goed buur ziet mogelijk veel meer nog op iemand toe dan een vriend.

Ook een goede echtgenote kan zowel goede raad als opbouwende kritiek leveren, en zij is voortdurend aanwezig. 'Een goede drijfveer' komt dicht in de buurt van het antwoord van Rabbi El'azar ben Arach: een goed hart. Wanneer we de tekst in ARN met die in Misjna Avot vergelijken, is aannemelijk dat hier in ARN 'een goede drijfveer en een goede echtgenoot' achteraf aan de uitspraak van Rabbi José zijn toegevoegd.⁵⁴ Opnieuw zoekt Abravanel in zijn uitleg bij Misjna Avot aansluiting bij de voorafgaande passage, waarin Rabbi José getypeerd wordt als een chasied. Rabbi José zou het accent leggen op een goede buur, omdat een chasied mensen in zijn naaste omgeving als eerste met bijzondere liefde en begrip kan bejegenen (*dèrèch chasidoet*).

Rabbi Sjim'on (ben Nethan'él) noemt als belangrijkste factor het vermogen om 'de toekomst te zien', dat wil zeggen: kennis te bezitten van de consequenties van het handelen. Dit is meer een cognitief dan een innerlijk vermogen. Ons vermogen tot voorspellen berust vooral op kennis van het verleden, en op de kunst om daarvan te leren. Die eigenschap is weliswaar heel belangrijk, maar anticiperen op wat komen gaat, blijft toch voornamelijk een cognitief proces. Cognitie alleen helpt ons evenwel niets wanneer de wil en de hang naar het goede niet van binnenuit komt en ons aandrijft vanuit diepere emotionele lagen en vanuit ons morele bewustzijn. Zonder waarachtig verlangen naar het goede staat kennis machteloos tegenover de zuigkracht van het kwaad. Daarom kiest Rabban Jochanan ben Zakkai voor 'het goede hart' van Rabbi El'azar ben Arach als hoofdborg voor een rechtschapen leven.

Abravanel brengt ook hier het antwoord van Rabbi Sjim'on ben Nethan'él in verband met wat eerder over hem gezegd is. Rabban Jochanan noemde Rabbi Sjim'on 'een oase in de woestijn'. Volgens Abravanel werd Rabbi Sjim'on daarmee beschreven als een godvrezend mens. Wanneer we de positieve en negatieve gevolgen van onze handelingen kunnen voorzien, zullen we minder makkelijk tot overtreding geraken en veeleer geneigd zijn het goede te doen.

Uiteindelijk prefereert voor Rabban Jochanan het antwoord van **Rabbi El'azar ben Arach**: 'een goed hart, gericht op de hemel en gericht op de mensen.' Evenals Rabbi Eli'èzèr ben Hyrkanos legt Rabbi El'azar het accent op een meer innerlijke kracht. In zijn geval echter niet zozeer op het mijden van kwaad, maar op een activerende kracht 'waarmee we bovenal de andere centraal stellen. De idee van 'een goed hart' bezit daarom een nog positievere lading dan de idee van een 'goed oog' waarvoor Rabbi Eli'èzèr koos'. Het slechte mijden is één, het goede doen is twee. Een 'goed oog' voorkomt jaloezie en negatieve gevoelens. Een 'goed hart' is buitendien een *actieve* kracht van waaruit een mens handelt. Het is een kracht die aanzet tot het doen van goede daden, vooral ten gunste van anderen! We herkennen hier opnieuw de nadruk die Rabban Jochanan ben Zakkai legt op het actieve en creatieve element in studiemethode van El'azar ben Arach. Het hart is de fysieke motor van het lichaam, en tegelijkertijd in metaforische zin de geestelijke bron van onze wil en van ons moreel functioneren.

⁵⁴ De toevoeging doorbreekt zowel de strakke stilering van de overlevering als ook de logica van de keuze voor de spreuk van El'azar ben Arach als de meest omvattende!

Me'iri spreekt in dit verband van '*koach ha-mit'orer*' - dat is de creatieve innerlijke kracht die mensen ertoe opwekt om het goede te doen.

In bijbelse zin is het hart de zetel van de wil en van emoties. Liefde tot God en tot Zijn evenbeeld, de medemens en alle andere creaturen, vormt de meest omvattende kracht en de beste garantie tot een rechtschapen leefwijze. Een 'goed oog' is uiteindelijk het voortbrengsel van een 'goed hart'. 'Een goed oog' laat ons positief naar anderen kijken. Met een 'goed hart' vergeven we anderen hun tekortkomingen en zelfs hun opzettelijke beledigingen.

Sommige verklaarders citeren in dit verband Ez. 36:25-26: '*En Ik zal over jullie rein water sprenkelen en jullie zullen rein zijn van al jullie onreinheden, en van al jullie afgoden zal Ik jullie reinigen. Ik zal jullie een nieuw hart geven en een nieuwe geest zal Ik in jullie binnenste geven; het hart van steen zal Ik uit jullie vlees verwijderen en Ik zal jullie een hart van vlees geven.*'

Abravanel brengt ook de keuze voor 'een goed hart' van Rabbi El'azar ben Arach in verband met de voorafgaande typering van de vijf leerlingen. Rabbi El'azar werd eerder een opbruisende bron genoemd. Immers ook diens bruisende creativiteit bij de uitleg van de Tora komt uiteindelijk voort uit de kracht van een goed hart.⁵⁵

Vijf wegen die wegleiden van de komende wereld

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 29b

Hij (Rabban Jochanan ben Zakkai) sprak tot hen: 'Trek er op uit ezie wat de slechte weg is, waarvan een mens zich verre moet houden opdat hij daarmee de komende wereld mag binnengaan. Rabbi Eli'èzèr trad binnen en sprak: 'een slecht oog'. Rabbi Jehosjoea trad binnen en sprak: 'een slechte kameraad'. Rabbi José trad binnen en sprak: 'een slechte buur', de slechte drijfveer en een slechte vrouw.' Rabbi Sjim'on trad binnen en sprak: 'Wie leent en niet (terug)betaalt.' Want iemand die van een mens leent, is als iemand die van de Alaanwezige leent. Er is immers gezegd: '*Een goddeloze leent en betaalt niet terug, maar de rechtvaardige is genadig en geeft*' (Psalm 37:21). Rabbi El'azar trad binnen en sprak: 'een slecht hart ten opzichte van de hemel, een slecht hart ten opzichte van de geboden en een slecht hart ten opzichte van de schepselen.' En hij (Rabban Jochanan) sprak tot hen: 'Ik acht de woorden van Rabbi⁵⁶ El'azar beter dan jullie woorden, want jullie woorden liggen besloten in zijn woorden.'

Uitleg:

Wat een mens mijden moet

De antwoorden van de vijf leerlingen zijn precies tegenovergesteld aan de antwoorden die zij gaven op de vraag, welke de 'rechte weg' is, die een mens moet kiezen om de

⁵⁵ Zie Don Jizchak Abravanel, commentaar op Misjna Avot II,13.

⁵⁶ Waarschijnlijk heeft Rabban Jochanan ben Zakkai zijn leerling zonder de titel 'Rabbi' genoemd en aangesproken, zoals ook weergegeven in Misjna Avot a.l.

komende wereld te beërven. Een 'slecht oog' is de onwelwillende en jaloerse blik van iemand die ontevreden is en anderen hun zegeningen misgunt. Van een slechte kameraad gaat een kwade invloed uit. Zo'n kameraad zal ons niet kritiseren, vermanen en corrigeren. Niets is zo schadelijk als de kwade invloed die kan uitgaan van onze directe en dagelijkse omgeving, zoals een buur, een slechte echtgenote en onze eigen slechte inborst.

Ook het antwoord van Rabbi Sjim'on over het lenen is begrijpelijk. Dit antwoord vormt het tegendeel van zijn aanwijzing voor de rechte weg die een mens kiezen moet. Wie immers leent en niet terugbetaalt, getuigt van gebrek aan inzicht in de toekomst. Wie rekening houdt met de toekomst, betaalt het geleende liever wel terug. Hij begrijpt dat hij - door in gebreke te blijven tegenover de gever - een slechte naam verwerft en dat niemand hem in de toekomst ooit nog wat lenen zal. Ook begrijpt hij dat het benadelen van een medemens gelijk is aan het benadelen van de Allerhoogste Zelf naar wiens beeld alle mensen geschapen zijn. Ook God zal in de toekomst hem niets meer 'lenen'. De Eeuwige zal hem geen enkele genade meer betonen, in de zin van geleende tijd en gelegenheid om omkeer te doen. Wanneer we een overtreding begaan, staan we immers als het ware bij de Schepper in het krijt. Als bewijsplaats geldt Ps. 37:21: **'Een goddeloze leent en betaalt niet terug, maar de rechtvaardige [Rechtvaardige] is genadig en geeft'**. Ook al betaalt een slechterik het geleende niet terug aan de lener, een rechtvaardige ziet dit door de vingers en leent hem opnieuw als hij daarom vraagt. Immers God als Rechtvaardige is ook genadig en geeft steeds weer. Zo is de letterlijke betekenis van dit vers.⁵⁷

Hier in Avot de-Rabbi Nathan moeten we het vers anders lezen. De Rechtvaardige uit het psalmvers is dan God. Wie leent van een mens, leent in feite ook van God. Het Opperwezen staat garant dat de lening wordt terugbetaald.⁵⁸ Ook Rasji noemt in zijn uitleg bij dit vers God als 'de Rechtvaardige'. God zal aan wie geldt uitleent in Zijn barmhartigheid en rechtvaardigheid de schade vergoeden, wanneer de lener het geleende niet mocht terugbetalen.

Misschien kunnen we '*chonen we-noten*' - 'is genadig en geeft' ook zo interpreteren: God is als 'Rechtvaardige' genadig voor wie zelf genadig is en anderen een lening verschaft. Maar God geeft tevens aan ieder wat hem toekomt. Daarom zal de slechterik die het geleende niet wil terugbetalen van God een passende straf ontvangen.

WOORDEN VAN TROOST

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 29b-30a

Toen de zoon van Rabban Jochanan ben Zakkai stierf, kwamen zijn leerlingen hem bezoeken om hem te troosten. Rabbi Eli'èzèr trad binnen en ging tegenover hem zitten. Hij sprak tot hem: 'Meester, kunt u ermee instemmen dat ik enige woorden tot u spreek? Hij antwoordde hem: 'spreek!' Hij zei tot hem: '(Ook) de eerste mens had een zoon die stierf en hij liet zich troosten. Hoe weten we dat hij zich liet troosten? Omdat er geschreven staat: "En Adam had nogmaals gemeenschap met zijn vrouw" (Gen. 4:25). Laat u zich dan ook troosten.' Hij

⁵⁷ Vgl. Jalkoet Sjim'oni a.l.

⁵⁸ Zie de uitleg op Misjna Avot II:9 van Ovadja Bertinoro.

antwoordde hem: 'Is het niet genoeg dat ik verdriet heb om wat mijzelf is overkomen, dat je mij ook nog herinnert aan het verdriet van de eerste mens!'

Rabbi Jehosjoea trad binnen en sprak tot hem: 'Kunt u ermee instemmen dat ik enkele woorden tot u spreek?' Hij antwoordde hem: 'Spreek'. Hij zei tot hem: 'Job bezat zonen en dochters en zij stierven alle op één dag, maar hij liet zich over hen troosten. Laat u zich dan ook troosten. En hoe weten we dat Job zich liet troosten? Omdat er geschreven staat: "*De Eeuwige heeft gegeven, de Eeuwige heeft genomen, moge de naam van de Eeuwige gezegend zijn*" (Job 1:21).' Hij antwoordde hem: 'Is het niet genoeg dat ik verdriet heb om wat mijzelf is overkomen, dat je me ook nog herinnert aan het verdriet van Job!'

Rabbi José trad binnen, zat tegenover hem en sprak: 'Meester, kunt u ermee instemmen dat ik enige woorden tot u spreek?' Hij antwoordde hem: 'spreek.' Hij zei tot hem: 'Aharon bezat twee grote zonen en zij stierven beiden op één dag, maar hij liet zich over hen troosten. Er is immers gezegd: "*En Aharon verstomde*" (Lev. 10:3). "*Zwijgen*" (verstommen) wil niet anders zeggen dan zich laten troosten. Laat ook u zich dan troosten.' Hij antwoordde hem: 'Is het niet genoeg dat ik verdriet heb om wat mijzelf is overkomen, dat je mij ook nog herinnert aan het verdriet van Aharon!'

Rabbi Sjim'on trad binnen en sprak tot hem: 'Meester, kunt u ermee instemmen dat ik enkele woorden tot u spreek?' Hij antwoordde: 'Spreek.' Hij zei: 'David bezat een zoon die stierf, en hij liet zich troosten. Laat u zich dan ook troosten. En hoe weten we dat David zich liet troosten. Er is immers gezegd: "*En David troostte zijn vrouw Batsjeva, ging tot haar in en sliep met haar; zij baarde een zoon en noemde hem Sjlomo*" (II Sam. 12:24). Meester, laat u zich dan ook troosten.' Hij antwoordde hem: 'Is het niet genoeg dat ik verdriet heb om wat mijzelf is overkomen, dat je mij ook nog herinnert aan het verdriet van koning David!'

Rabbi El'azar ben Arach trad binnen. Zodra hij (d.w.z. Rabbi Jochanan ben Zakkai) hem zag, sprak hij tot zijn dienaar: 'Neem mijn spullen (kleren) en volg me naar het badhuis, want hij is een groot mens en ik zal hem niet kunnen weerstaan.'⁵⁹ Hij trad binnen en ging tegenover hem zitten. En hij sprak: 'Ik zal je een gelijkenis vertellen. Waarmee kan men dit vergelijken? Met iemand bij wie de koning een depositum in bewaring gaf. Dag in dag uit huilde hij en riep uit: "Wee mij, wanneer zal ik (eindelijk) in vrede van dit depositum verlost zijn?!" Ook u, meester, bezat een zoon, hij studeerde Tora, de Schrift, de profeten en de geschriften, misjna, halachische en aggadische overleveringen en hij is uit de wereld verscheiden zonder overtreding. U kunt zich getroost weten, nu u het depositum in perfecte staat hebt teruggegeven.' Hij sprak tot hem: 'Rabbi'⁶⁰ El'azar, mijn zoon, je hebt mij getroost zoals het gepast is dat mensen troosten.'

⁵⁹ Rabban Jochanan beëindigde zijn periode van rouw (zoals David in II Sam. 12:20) door zich te baden en schone kleren aan te trekken, nog voordat hij wist wat Rabbi El'azar zou gaan zeggen. Zo zeker was Rabban Jochanan dat deze leerling hem zou kunnen troosten.

⁶⁰ Waarschijnlijk heeft Rabban Jochanan ben Zakkai zijn leerling zonder deze titel 'Rabbi' aangesproken, zoals ook in Misjna Avot a.l..

Uitleg:

Het zoeken naar de juiste woorden

Toen de zoon van Rabban Jochanan ben Zakkai stierf, kwamen zijn leerlingen hem opzoeken om hem te troosten. Het jodendom kent functionele rouwgebruiken. Een daarvan is dat wie een rouwende persoon bezoekt (gedurende de eerste zeven dagen van rouw) pas woorden (van troost) mag spreken nadat de rouwende hem daartoe heeft genodigd en heeft aangegeven daarvoor open te staan:

»Rabbi Jochanan sprak: 'Troosters mogen geen woord zeggen voordat de rouwende (het gesprek) opent, zoals er gezegd is: *"Zo zaten zij met hem neer op de grond, zeven dagen en zeven nachten, en zij spraken niet tot hem; want zij hadden gezien dat zijn verdriet erg groot was. Daarna opende Job zijn mond"* (Job:13-3:1).'⁶¹

Zodoende vroeg elke leerling apart⁶² aan Rabban Jochanan ben Zakkai om enige woorden tot hem te mogen spreken. Want ongevraagd troosten is - als gezegd - tijdens de eerste zeven dagen van rouw niet toegestaan.

Ook als trooster toonde Rabbi El'azar ben Arach zich de meerdere van de andere leerlingen van Rabban Jochanan ben Zakkai. Het is verkeerde vorm van troost wanneer men de rouwende het leed van anderen voor ogen schildert, ondanks de oprechte bedoeling het verlies daarmee te relativieren. Zo'n manier van troosten kan een in rouw en verdriet gedompeld mens niet anders ervaren dan als gebrek aan oprechte empathie. Het leed van de een is bovendien niet zomaar te vergelijken met dat van de ander. De eerste vier leerlingen boden hun leermeester daarom een valse vorm van troost aan! De woorden van Rabbi Eli'èzèr klonken weinig overtuigend. Zou Rabban Jochanan ben Zakkai dan zoals Adam - vrolijk verder moeten leven en genieten, alsof er nooit iets gebeurd was? Ging Rabbi Eli'èzèr niet voorbij aan de unieke waarde van een leven, toen hij suggereerde dat Adam het verlies van Abel kon compenseren door de verwekking van Set? Hoe kon Rabbi Eli'èzèr zo ondoordacht en gevoelloos voorbijgaan aan de emoties van zijn leermeester en de bijzondere verdiensten van diens gestorven zoon?

De woorden die Rabbi Jehosjoea tot zijn leermeester sprak, waren ietsje gunstiger, omdat Job - aan wiens lot hij ter vergelijking refereerde - niet zomaar vrolijk verder ging met leven na het verlies van zijn kinderen. In de reactie van Job klonk een zekere berusting door, maar zeker geen onbekommerde aanvaarding! Job hield ruimte open voor zijn verdriet en voor zijn 'recht van onbegrip'. Maar ook Rabbi Jehosjoea maakte niettemin de kardinale fout dat hij het leed van zijn meester aan dat van anderen wilde toetsen en het daarmee wilde temperen. Ook al had Job meer kinderen verloren, dat maakte het verdriet van Rabban Jochanan er niet minder om. De poging van Rabbi Jehosjoea maakte op Rabban Jochanan ben Zakkai op dat moment terecht niet de indruk van diepgaand medeleven!

⁶¹ Zie in dit verband Babylonische Talmoed, Mo'ed Katan 28b.

⁶² Zie ibid.; toen de zonen van Rabbi Jisma'el stierven, bezochten vier ouderen (oudere collega's) hem op. Zij spraken één voor één tot hem, uit respect en met eerbied voor de ernst van zijn situatie; opvallend is dat deze ouderen het recht op verdriet van Rabbi Jisma'el juist onderstreepden, in plaats dat zij dit trachtten te relativieren zoals vier van de leerlingen van Rabban Jochanan ben Zakkai deden!

De troost van Rabbi Sjim'on miste eveneens doel. Aharon verloor twee zonen, Nadav en Avihoe. Deze rampspoed was het gevolg van een Godsgericht, omdat beide zonen ongenood tot aan het altaar waren genaderd en wederrechtelijk hadden geofferd. Mosjè legde aan Aharon uit, dat zij terecht door Gods hand waren omgekomen. Aharon reageerde op woorden van Mosjè met stilzwijgen (Lev. 10:1-3) Was Aharon werkelijk getroost? De vergelijking met het leed van Aharon veronderstelt in ieder geval niet dat een rouwende vader onaangedaan verder gaat met leven. De fout die ook Rabbi Sjim'on maakte, hangt vooral samen met het gegeven dat geen enkele situatie exact dezelfde is. De zonen van Aharon waren onmiskenbaar schuldig. De midrasj scherpt hun schuld aan en veronderstelt dat zij het gezag van Mosjè tartten en wetsuitspraken deden in zijn bijzijn. Volgens een andere uitleg waren zij beschonken op het moment dat ze de ongevraagde offers brachten. Vandaar de woorden van God tot Aharon in vs 9: *'Wijn of een bedwelmende drank zul je niet drinken, jij en je zonen, wanneer je de tent van samenkomst binnengaat ...'*) De dood van Nadav en Avihoe was een straf waar Aharon zich in stilzwijgen bij neerlegde. Na het gericht van vuur uit de hemel en de dood van Nadav en Avihoe, gaf Mosjè deze duiding bij hun gruwelijke vuurdood: *'En Mosjè sprak tot Aharon: Dit is wat de Eeuwige heeft gesproken: Ik wil geheiligd worden door wie Mij naderen en ten overstaan van het gehele volk zal Ik verheerlijkt worden'* (Lev.10:3). Die boodschap heeft Aharon niet misverstaan: wanneer God geheiligd wordt door hen die op legale wijze het altaar naderen, dan wordt Hij ook geheiligd door de executie van personen die ongevraagd en tegen Gods wil het altaar naderen en daarvoor bestraft worden⁶³. Na deze uitleg van Mosjè deed Aharon er - als gezegd - het zwijgen toe (vs. 3). Wat Aharon precies voelde, zegt de Tora niet. Hij aanvaardde echter stilzwijgend de straf en protesteerde niet. De zoon van Rabban Jochanan was onschuldig en had niet als Nadav en Avihoe een wandaad begaan. De reactie van Aharon was daarom bepaald geen geschikt voorbeeld om Rabban Jochanan de dood van zijn zoon makkelijker te doen accepteren. Bovendien maakte ook Rabbi Sjim'on de fout, dat hij het ene verdriet wilde relativiseren door te herinneren aan het leed van anderen. Dat is altijd een misplaatste manier van troosten.

Rabbi Tarfon voerde in zijn reactie op de dood van de zonen van Rabbi Jisma'él dezelfde gebeurtenis rond de dood van Nadav en Avihoe juist aan om het intense verdriet om de gestorven zonen tegenover Rabbi Jisma'él te legitimeren. Hij wilde dat verdriet beslist niet temperen!

»Rabbi Tarfon sprak: *'Maar je broeders van heel het huis Israël zullen de brand bewenen waarin de Eeuwige is ontbrand'* (Lev. 10:6). Is algehele rouw nu niet des meer gepast? Waarom (is dat zo)? Indien Nadav en Avihoe die slechts een enkele maal dienst gedaan hadden (vgl. Lev, 9:9) al door allen beweend werden, hoe veel te meer is dat dan gepast tegenover de zonen van Rabbi Jisma'él!⁶⁴

Ook de woorden van Rabbi José schoten tekort. David liet zich troosten en hij verwekte daarna een andere zoon die koning werd over Israël, de wijste man aller tijden. Hoe zou dit gebeuren een troost kunnen betekenen voor Rabban Jochanan ben Zakkai, die terecht spreekt over zijn verdriet als 'wat mijzelf overkomen is'. Rabbi Jochanan ging gebukt onder zijn eigen unieke verdriet, dat met de situatie en het verdriet van geen enkele bijbelse persoon samenviel! Buitendien kan men een het leven van een kind dat

⁶³ Zie commentaar Rasji op Lev. 10:1-4, in verwijzing naar Midrasj Wajjikra Rabba, § 12 en Babylonische Talmoed Zevachim 115.

⁶⁴ Zie Babylonische Talmoed, Mo'ed Katan 28b.

niet eens ten volle geleefd is eenvoudigweg wegvlakken tegenover het succes van een nieuwe zoon die na hem leeft. Het ene leven is nu eenmaal niet meer waard dan het andere, zelfs al is dit het leven van een wijze en wereldberoemde koning!

De woorden van Rabbi El'azar ben Arach gaven echter een verrassende wending aan de reeks ontmoetingen tussen leerlingen en leraar. Rabban Jochanan vermoedde al voordat deze pientere en invoelende leerling ging spreken, dat het hem zou lukken om zijn meester te troosten. Daarom gebod hij zijn dienaar (schone) kleren te pakken en hem naar het badhuis te volgen. Waarschijnlijk gaf hij daarmee aan, dat hij erop vertrouwde dat de woorden van Rabbi El'azar verdere actieve rouw overbodig zouden maken. Sommige commentatoren hebben moeite met deze voorstelling van zaken, aangezien Rabban Jochanan ben Zakkai zich volgens hen gehouden zal hebben aan het verbod zich gedurende de eerste periode van rouw (eerste zeven dagen) te wassen. Was die tijd misschien al voorbij? Of was hij ontheven van dit verbod op grond van fysieke zwakte of een sensibel gemoed?⁶⁵

El'azar ben Arach verwees als enige niet naar het leed van andere rouwende ouders uit bijbelse tijden. Niet het negatieve stelde hij centraal, maar het positieve. Hij belichte de grote waarde van het leven dat de zoon van Rabban Jochanan tot aan zijn dood geleid had. De woorden van Rabbi El'azar maken duidelijk dat niet alleen een lang leven telt, maar een zinvol leven in dienst van God. Een dergelijk leven had de zoon van Rabban Jochanan ben Zakkai genoten. Het voortbrengen en grootbrengen van kinderen is een bijna ondraaglijke verantwoordelijkheid, maar Rabban Jochanan had zich goed van zijn taak gekweten. Rabbi El'azar ben Arach ontkende het recht op verdriet van zijn leermeester niet en hij bagatelliseerde zijn pijn in feite ook niet. Hij plaatste het verlies alleen in het perspectief van al het goede dat er ook geweest was en waarop Rabban Jochanan nu kon terugblikken. El'azar ben Arach accentueerde wat Rabban Jochanan ben Zakkai als vader goed gedaan had en wees op de onuitwisbare kwaliteiten van diens zoon. Het leven is een geschenk, nooit een recht, het is een gelegenheid om de Eeuwige te dienen en ervan te genieten zolang het kan. Het verlies blijft intreurig, maar het moet een mens niet zozeer verlammen dat het hem de ogen doet sluiten voor de zegeningen van het verleden. Dat is volgens mij de bemoedigende les van Rabbi El'azar ben Arach. Overigens een les die tijd vergt om zich deze eigen te maken en een les die beslist niet voor iedereen makkelijk te accepteren is. Rabbi El'azar ben Arach wist echter tegen welke grote persoonlijkheid hij deze woorden sprak!

Het depositum

De troostende woorden van El'azar ben Arach, lijken op die van Beroerja, de terecht geprezen echtgenote van Rabbi Meïr:

»Men vertelt, dat het Rabbi Me'ir gebeurde dat hij zat te studeren in het leerhuis, gedurende de tijd van het middaggebed op de Sjabbat, en dat zijn twee zonen stierven. Wat deed hun moeder toen? Zij legde hen beiden op bed en spreidde een laken over hen uit. Bij het uitgaan van de Sjabbat kwam Rabbi Me'ir van het leerhuis naar huis toe. Hij vroeg haar: 'Waar zijn mijn twee zonen? Zij antwoordde: 'Zijn zijn naar het

⁶⁵ Zie commentaar van Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin (Ben Avraham). Vgl. Babylonische Talmoed, Berachot 16b; Rabban Gamli'el baadde zich, hoewel zijn vrouw pas gestorven was. Hij verdedigde zich met het argument dat hij niet was als de andere mensen, maar 'asthenies' - d.w.z. zwak, bijzondere gevoelig; hij zou echt ziek worden wanneer hij zich niet waste of daar in ieder geval heus onder lijden

leerhuis gegaan. 'Hij sprak: 'Ik heb naar hen uitgekeken in het leerhuis maar ik heb hen niet gezien.' Men gaf hem een beker voor de *havdala*-ceremonie⁶⁶ en hij voltrok *havdala*. Opnieuw vroeg hij: 'Waar zijn (toch) mijn twee zonen?' Zij antwoordde: 'Zij zijn naar een andere plek gegaan en zijn nu aangekomen.' Zij zette de maaltijd voor hem neer, waarna hij at en de zegen uitsprak.' Nadat hij de zegen had gesproken, sprak zij tot hem: 'Mijn heer, een enkele vraag wil ik je stellen.' Hij antwoordde: 'Stel je vraag !' Zij sprak tot hem: 'Mijn heer, eerder deze dag kwam iemand die mij iets in bewaring gaf, en nu is hij gekomen om het weer mee te nemen. Zullen wij het hem teruggeven of niet?' Rabbi Me'ir antwoordde haar: 'Mijn dochter, wie een depositum in bewaring houdt, die moet dat weer aan de eigenaar teruggeven.' Wat deed zij toen? Ze nam hem bij de hand en leidde hem naar die kamer (waar de twee jongens lagen). Zij bracht hem tot vlakbij het bed en nam het laken van hen weg. Toen zag hij beiden dood op het bed liggen. Rabbi Me'ir begon te huilen en sprak: 'Mijn zonen, mijn zonen, mijn meesters, mijn meesters.' 'Mijn zonen' overeenkomstig de weg van de aarde.⁶⁷ 'Mijn meesters'- omdat zij zijn gelaat hadden verlicht met hun Tora(kennis). Op dat moment sprak zij tot hem, tot Rabbi Me'ir: 'Mijn heer, heb je niet zelf tegen mij gezegd dat ik het depositum (de bij ons gedeponeerde kostbaarheden) aan de eigenaar moest teruggeven?' Daarop sprak Rabbi Me'ir: '*De Eeuwige heeft gegeven en de Eeuwige heeft genomen, de naam van de Eeuwige zij gezegend*' (Job. 1:21).«⁶⁸

Het leven is een godsgeschenk. Geen mens kan hier bepaalde rechten doen gelden. Verdriet mag er zijn, maar ten lange leste moet een mens leren de eindigheid van het menselijk bestaan te aanvaarden, zonder God als schenker van het leven van onrecht te beschuldigen.

Het verschil tussen 'leren' en studeren Hoe El'azar ben Arach zijn kennis verloor

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 30a

Toen zij van hem weggingen,⁶⁹ sprak hij (Rabbi El'azar tot de anderen): 'Ik wil naar Dimsiet⁷⁰ gaan, een mooie plek met uitstekend en heerlijk water.' En zij zeiden: 'Wij willen naar Javne gaan, naar een plek waar vele Wijzen en liefhebbers van Tora zich ophouden.' Van hem die naar Dimsiet ging, naar die mooie plek met uitstekend en heerlijk water, verminderde de faam als Tora-

⁶⁶ De ceremonie van zegenspreuk (bij een beker wijn) bij het afscheid' waarmee het einde van de Sjabbat en de overgang naar de werkweek gemarkeerd wordt.

⁶⁷ Dat wil zeggen: zijn lieflijke kinderen die hij, zoals het toegaat in de wereld, als man verwekt had.

⁶⁸ Zie Midrasj Misjlé, par 31, ed. S. Buber p. 108.

⁶⁹ Dat wil zeggen: toen zij ieder huns weegs gingen om elders verder te studeren en eventueel zelf een leerschool te stichten. ARN nosach 'b' leest: 'Toen zij uit Jeruzalem wegtrokken.'

⁷⁰ In de versie van dit verhaal in de Babylonische Talmoed, Sjabbat 147b, is sprake van de Diomsith; door M. Jastrow geïdentificeerd met Emmaus, een 'luxe en mondaine badplaats' met aangename warmwaterbronnen (vgl. Soncino ed., A. Cohen, *The Minor Tractates of the Talmud* I, p. 88. Dimsiet is waarschijnlijk afgeleid van het Grieks klinkende *dèmosiet*, hangt samen met *dèmosia* - publieke plekken, publieke baden. ARN noesach 'b' (ed. S. Schechter p. 59) leest: *le-ma'oem* = *le-emma'oem* = le-Emma'oes = naar Emmaus.

kenner. Terwijl de faam van hen die naar Javne trokken, naar de plek met vele Wijzen en liefhebbers van Tora, (juist) groter werd.

Uitleg:

Het verschil tussen studeren en 'lernen'

Rabbi El'azar ben Arach was een van de meest belovende leerlingen van Raban Jochanan ben Zakkai. Hij werd zelfs ook wel 'Rabbi Nehorai' genoemd, omdat hij in staat was de ogen van de Wijzen te verlichten (*le-hanhier*). Maar hoe onthutsend is het om uit overlevering te vernemen, dat diezelfde Rabbi El'azar ben Arach zijn leermeester en studievrienden in de steek liet, naar een luxe plaats met warmwaterbaden trok en daar verstoken van de omgang met zijn kameraden bijna alle kennis verloor. De vrouw van Rabbi El'azar verleidde haar geleerde echtgenoot ertoe om naar Dimsiet (bij Emmaus of Tiberias?) te gaan, een plek met aangename warmwaterbronnen. Het ontbrak daar evenwel aan een veel belangrijker bron, waaraan Rabbi E'azar zijn scherpe geest had kunnen laven: het leerhuis. Rabbi El'azar ben Arach kon in Dimsiet weliswaar studeren, maar niet meer samen met zijn vrienden in een omgeving van Tora-wijzen 'lernen'. Een wereld van verschil. Van de kennis van de eens zo pientere en creatieve leerling van Rabban Jochanan bleef daarom niet veel over. Toen hij een keer werd genodigd om uit de Tora voor te lezen, las hij in plaats van de woorden '*Deze maand is voor jullie*' [*ha-chodèsj ha-zè la-chèm*; Ex. 12:2] '*hun hart zweeg*' [*hacharesj haja libbam*]. In zijn onwetendheid herkende Rabbi El'azar weliswaar slechts enkele letters niet goed, maar daardoor kreeg de tekst een totaal andere en verkeerde betekenis! Geschokt hieven zijn inmiddels geleerde studievrienden een gebed voor hem aan, opdat zijn oude kennis zou mogen terugkeren.⁷¹ Toch heeft Rabbi El'azar de hoge verwachtingen van zijn leermeester nooit meer waargemaakt. Hij had weliswaar in zijn eentje verder gestudeerd, maar was opgehouden samen met anderen te 'lernen'. De schade voor zijn fatale beslissing het interactieve 'lernen' voor een tijd op te geven, heeft hij kennelijk nooit meer kunnen inhalen. Zijn naam en faam werden klein. In tegenstelling tot zijn beroemd geworden medeleerlingen is El'azar ben Arach maar zelden in de Misjna en elders genoemd.⁷² Zoals gezegd raakte Rabban Jochanan ben Zakkai mogelijk zo teleurgesteld door de opportunistische levenskeuze van El'azar ben Arach, dat hij hem zijn positie als meest belovende en geprezen leerling ontnam.⁷³

Terug naar index:

Naar volgende hoofdstuk (15):

⁷¹ Zie in dit verband Babylonische Talmoed, Sjabbat 147b; en vgl. Midrasj Kohèlèt Rabba 7,7; zie ook M. van Loopik, 'Lernen und Studieren', in: *Lehren und Lernen in jüdisch-christlicher Tradition*, ed. U.F.W. Bauer en H. Wöhle, Knesebeck 1995 p. 173 v.

⁷² Zie het commentaar op ARN van Bené Avraham a.l.

⁷³ Zie boven begin van sjoer 77 n.a.v. twee tegenstrijdige overleveringen - ARN 29b.